

שמעון בר-חמא / חיפה

להוראת הפרשה הראשונה של קריאת שמע

(א) ההצעה שלכנינו אינה מתכוונת להקיף את הוראת כל הפרשה הראשונה של קריאת שמע. מטרתה להצביע על קטעים, שאפשר להסתייע בהם בהוראה ומסביב להם אפשר לבנות חלק חשוב מן ההוראה, חלק חשוב אבל לא כולו (בהצעה אין, למשל, כל טיפול בענייני לשון). כמו כן אין בה בהצעה הוראות מיתודיות דידקטיות מפורטות והיא באה רק להצביע על הקוים הכלליים שבהוראה בלבד.

(ב) ההצעה נועדה למורים המלמדים בני נוער הבאים מבתים לא־דתיים בכיתות העליונות של ביה"ס התיכון ובסמינר למורים. מורה הרוצה להלך בעקבות הצעה זו בהוראת בני נוער הבא מבתים דתיים, או בהוראת בני נוער בגיל צעיר יצטרך לשנות חלקים בהצעה (על שינויים אחדים נצביע אחר כך).
(ג) בהצעה שני סוגים של מבחרי עזר: (1) קטעים שיש ללמדם יחד עם הקטעים מן הסידור. כאלה הם, למשל, הקטעים מן הרמב"ם, מן המשנה ואחרים; (2) קטעים שייקראו בכיתה כליווי לפרקי התפילה (וחשוב שייקראו קריאה יפה ומוטעמת). כאלה הם הקטעים מן המכשפה מקסטיליה או מכתבן של 93 בנות "בית יעקב". (בהוראה בכיתות נמוכות ייווצר סוג שלישי של קטעים, שבגלל קשיים אי אפשר להביאם בצורתם המקורית לפני התלמידים. המורה יביא איפוא לידיעת התלמידים את תוכנם בלבד. כזה הוא למשל הקטע מתוך "מורה נבוכים" לרמב"ם).

(ד) חשוב שבידי כל התלמידים יימצא סידור אחיד. בכיתה שבה אין התלמידים מכירים את הסידור, וחלק מהם אף לא ראהו כלל (וכאלה רבים בין התלמידים בבתי הספר הכלליים) אי אפשר לוותר על דרישה זו (בבתי ספר דתיים אפשר לוותר עליה).

(ה) בידי התלמידים צריך להימצא ספר משנה תורה לרמב"ם (ספר שכל תלמיד יוכל לרוכשו הוא "משנה תורה לרמב"ם" ערוך ומבואר ע"י ד"ר יוסף שכטר, ספרי מופת לבית ספר, הוצאת בית הספר הריאלי העברי בחיפה), ובו ייעזר המורה עזר רב בהוראת התפילה (תוכנה, מבנה ודיניה). בעזרתו יוכל המורה לעתים קרובות מאד להביא את התלמידים לידי עבודה עצמית.

דבר שחשיבותו ברורה. בעזרתו יוכל להטיל עליהם עבודת הכנה בבית לקראת השיעור, יפעיל אותם בשיעור עצמו ויבקש מהם לחזור על השיעור ולסכמו. (ו) מאחר שהוראת הפרשה הראשונה של ק"ש היא חלק מהוראת ק"ש נשים לב אף לעניינים השייכים לק"ש בכלל.

ה ה צ ע ה

המורה יפתח בהגדרת קריאת שמע ובחלוקתה הפנימית, כשהוא נעזר בקטע מס' 1 של מבחרי העזר ("שמע" "והיה אם שמע" "ויאמר" — פרשת ציצית; קריאת שלוש פרשיות אלו על הסדר היא הנקראת "קריאת שמע"), ויעמיד את תלמידיו על החובה לקרוא שלוש פרשיות אלה שחרית וערבית. לאחר הגדרת קריאת שמע וקביעת חלוקתה לפרשיות מתחילים ללמד את תוכנו של הפרשיות לאור השאלה הכפולה: מדוע נצטוו לקרוא פרשיות אלה ומדוע דווקא בסדר זה? תחילה יעמיד המורה את תלמידיו על עיקר תוכנה של הפרשה הראשונה, שהיא "קבלת עול מלכות שמים" (קטע מס' 2) ו"ייחוד השם ואהבתו ותלמודו, שהוא העיקר הגדול שהכל תלוי בו" (קטע מס' 1) ואחר כך ייכנס עמהם לפרטיו של עיקר זה.

תחילה ילמד ייחוד השם וקבלת עול מלכות שמים מה הם כשהוא משלב אל תוך הדיון גם את ההלכות העוסקות בקריאת שמע ובעיקר בקריאת הפסוק הראשון (קטע מס' 3), אחר־כך ידון עמהם בהרחבה ביסוד השני שבעיקר הגדול — באהבת ה' (ובקידוש שמו), ויפתח בקטע מס' 4. בעזרת ההלכות האלה מן הרמב"ם יסביר המורה לתלמידיו אהבת ה' מהי (הלכה ג), עבודה מאהבה (לעומת עבודה מיראה) מהי (הלכות א-ב), ויצביע על אברהם אבינו כעל דוגמה קלאסית של אוהב ה' ועל החובה המוטלת על כל אדם מישראל להתקרב, עד כמה שיוכל למדרגתו של אברהם אבינו (הלכה ב). להעמדת דמותו של אברהם אבינו כמופת לאהבת ה' מיועדים הקטעים 5-8. בעזרת הקטעים האלה יעמיד המורה את תלמידיו על גודל קרבנו של אברהם (קרבתו של שיא!). גודל קרבן המעיד על גודלה של האהבה לה' שהיתה בליבו של אברהם, ועל היות הקרבן מתוך יישוב הדעת ולא מתוך בילבול חושים וטירוף הדעת (קטעים מס' 5-6); בעזרתם יצביע המורה על מידת האב האוהב והרח"מ שבאברהם, מידה שהתורה הצניעה אותה בתוך הסיפור, בספרה לנו, שאברהם העמיס על יצחק את העצים הכבדים והשאיר בידיו את האש ואת המאכלת, באיכר מסוכנות הן: שכן אין נוהגים למסור אותן לידיהם של תינוקות מחשש סכנה, וכל זאת בשעה שאברהם הולך לשחוט את בנו! על מידת אהבתו של אברהם את בנו מעידה גם המלה הנוספת בסוף דבריו של אברהם אל יצחק — "בניי". מלה זו אין הכרח בה כשלעצמה (אברהם עונה

לקב"ה ולמלאך הפונה אליו במלה "הנני" בלבד) (קטע מס' 5); ובעזרתם יצביע על המאבק הגדול שעל אברהם המאמין להיאבק עם השטן כדי לנצח את אברהם האב (וראינו עד כמה היה זה אב אוהב); ובעיקר על הנצחון שבסופו, המעידים על גודלו של הקורבן, המעיד מצדו על גודלה של האהבה (קטע מס' 7). את שירטוט דמותו של אברהם יסיים המורה בקטע נ.ס. 8.

הציווי "ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאודך" לא נשאר בבחינת הלכה ואין מורים כן, ואברהם לא נשאר יחיד. בעזרת הקטעים מס' 9-13 יציגו התלמידים אל תוך פרקי קידוש השם במרוצת הדורות: האם ששיכלה שישה מבניה אומרת לבנה השביעי והאחרון, העומד אף הוא למות על קידוש השם, ללכת אל אברהם ולומר לו: "אל תזוח וכו'" (קטע מס' 9). רבי עקיבא שמח על שזכה לקיים את הפסוק "בכל נפשך" ולמסור את נפשו על קידוש השם (קטע מס' 10); משה רימוס הנמצא במבחר שנות חייו "ארבעה ועשרים שנה לי גברא בכלא בכל מאויי" — דוחה את הצעת ההמרה באומרו: "טוב מות גופי ממות נפשי. חלקי הצוד החי והמת יהיה לו", כשרבי עקיבא וחבריו משמשים לו דוגמה (קטע מס' 11); יפתה עולה על המוקד ומתה. על קידוש השם כשהמלים "שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד" על שפתיה (קטע מס' 12) ו-93 הבנות מוכנות למות ובלבד שלא תיטמאנה על-ידי החיילים הגרמניים (קטע מס' 13).

להבהרת היסוד השלישי שבעיקר הגדול — "תלמודו" — מיועד קטע מס' 14. בעזרת קטע זה יעמדו התלמידים על החובה המוחלטת שבלימוד התורה ("כל איש מישראל חייב בתלמוד תורה וכו'"); "עד אימתי חייב ללמוד תורה? עד יום מותו וכו'". ובעזרת הברכה שלפני ק"ש יעמדו על אופיו של לימוד התורה, שאינו אקדמי בלבד, אלא הוא לימוד לשם מעשה ("להבין ולהשכיל, לשמוע, ללמוד וללמד, לשמור ולעשות ולקיים").

בסיום לימוד הפרשה הראשונה של ק"ש ילמדו התלמידים בעזרת הקטעים 14-17 על תפילין ומזוזה. הלימוד יהיה משתי בחינות, מן הבחינה ההלכתית ומן הבחינה הסמלית-אידיאלית-חינוכית. מצד אחד ילמדו התלמידים תפילין מהן יש להביא אותן אל הכיתה), מה כתוב בהן, סדר הפרשיות מהן, מתי מניחין אותן, היכן, וכיצד מברכין עליהן, מזוזה מהי (גם אותה יש להביא אל הכיתה), מה כתוב בה, כיצד גוללין אותה, היכן קובעים אותה וכיצד מברכים על קביעתה, ומן הצד השני יעמדו על המשמעות הסמלית-אידיאלית-חינוכית של התפילין ("לשעבד בזה תאוות ומחשבות לבנו לעבודתו יתברך שמו; שהנשמה שבמוחי עם שאר חושי וכוחותי כולם יהיה משועבדים לעבודתו יתברך שמו") ושל המזוזה ("מצוה גדולה שהיא ייחוד השם של הקב"ה ואהבתו ועבודתו...)

שמעון בר חמא

וכו זמן שייכנס ויצא יפגע בייחוד השם, שמו של הקדוש ברוך הוא, ויזכור אהבתו ויעור משנתו ושגיותו בהבלי הזמן, וידע שאין דבר העומד לעולם ולעולמי עולמים אלא ידיעת צור העולם, ומיד הוא חוזר לדעתו והולך בדרכי מישרים"!).

מבחרי העזר

- (1) רמב"ם הלכות ק"ש פרק א, הלכות א-ג.
- (2) ברכות, פרק ב משנה (קטע):
א"ר יהושע בן קרח: למה קדמה שמע לוהיה אם שמוע? כדי שיקבל עליו עול מלכות שמים תחילה ואחר כך יקבל עליו מצותה. — והיה אם שמוע לויאמר? שוהיה אם שמוע נוהג ביום ובלילה, ויאמר אינו נוהג אלא ביום בלבד.
- (3) שו"ע או"ח הלכות ק"ש סימן סא, הלכות א-ב, ד-ו:
א. קורא קריאת שמע בכהונה, באימה ביראה ברתת וזיע.
ב. אשר אכזי מצוך היום, היינו לומר: בכל יום יהיו בענין כחדשים ולא כמי שכבר שמע אותו הרבה פעמים שאינו חביב אצלו.
ג. נוהגין לקרות פסוק ראשון בקול רם כדי לעורר הכוונה.
ד. נוהגין ליתן ידיהם על פניהם בקריאת פסוק ראשון כדי שלא יסתכל בדבר אחר שמונעו מלכתוין.
ה. צריך להאריך בחיית של אחד כדי שימליך הקב"ה בשמים ובארץ... ויאריך ברליית של אחד שיעור שיחשוב שהקב"ה יחיד בעולמו ומושל בו רוחות העולם.
- (4) רמב"ם הלכות תשובה פרק י, הלכות א-ג.
- (5) בראשית כב.
- (6) מו"נ חלק ג, פרק כד:
ואמנם ענין אברהם אבינו ע"ה ב"עקדה" כלל שני עניינים גדולים הם פינות התורה. הענין האחד הוא — להודיע אותנו גבול אהבת ה' ויראתו עד היכן היא מגעת. וצוה בזה הענין אשר לא ידמה לו לא נתינת ממון ולא נתינת נפש אבל הוא מופלג מכל מה שיבוא במציאות ממה שלא ידומה שטבע בני אדם יטה אליו. והוא שיהיה איש עקר בתכלית כוסף לילד ובעל עושר גדול ואיש נכבד ובוחר שתישארו מזרעי אומה ונולד לו בן אחר היאוש — א"ר יהיה חששו בו ואהבתו אותי: אבל ליראתו השם יתברך ולאהבתו לקיים מצותו בו בילד האהוב ההוא הניח כל מה שקיוה בו והסכים לשחוט אותו אחר מהלך ג' ימים, כי אילו היה רוצה לעשותו בכוא המצוה אליו היה פעולת בהלה בבלתי השתכלות — ואמנם עשותו זה אחר ימים מעת בוא המצוה אליו היה המעשה במחשבה ובהשתכלות אמיתי ובחינת חוק מצוותו, אהבתו ויראתו... כדי שיתפרסם לבני אדם מה ראוי לעשות בשביל אהבת השי"ת וידאתו לא לתקת גמול ולא לפחד עונש כמו שביארנו במקומות רבים.
- (7) ספר האגדה, מעשה אבות, עקדת יצחק מה (קטע):
"ויקם וילך" — קדמו שטן בדרך וגראה לו בדמות זקן, אמר לו: ... זקן, לא שם הייתי כשאמר לך הקב"ה: "קח נא את בנך"? זקן, אבד לבך! בן שניתן לך למאה

שנה אתה הולך לשחטו! אמר לו: על מנת כן. אמר לו: ואם מנסה אותך יותר מכן אתה יכול לעמוד? אמר לו: ויתר על כן...

(8) סירן קירקגור, מבחר כתבים, ספרית דביר לעם (עמ' 69 קטעים 64-65): לא, אף אחד מאלה שהיו גדולים בעולם לא יישכח; אבל כל אחד היה גדול על פי דרכו, וכל אחד היה גדול ביחס לגודל הדבר אשר אהב, כי מי שאהב את עצמו נעשה גדול על ידי עצמו, ומי שאהב אחרים נעשה גדול על ידי מסירותו; אבל מי שאהב את האלוהים נעשה גדול מכולם...

אברהם האמין ולא ספקס... אילו היה מטיל ספק — היה עושה מעשה אחר, גדול ונהדר; כי כלום מסוגל היה אברהם לעשות מעשה שאינו גדול ונהדר? — הוא היה הילך להר המוריה, מבקע את העצים, מצית את עצי המערכה, שולף את המאכלת והיה קורא לאלוהים: "אל גא תמאס בקרבן הוזה, הוא אינו הטוב ביותר בכל קנייני, את זאת אדע; כי מה הוא האיש הוקן ביחס לבן ההבטחה? אבל זה הוא הטוב ביותר אשר אני יכול לתת לך. אל גא יודע הדבר ליצחק לעולם, כדי שיוכל לחיות את חי נעוריו בלי יסורים". ואחר כך היה תוקע את המאכלת בלב עצמו. הוא היה נערץ בעולם ושמו לא היה נשכח. אבל דבר אחר הוא להיות נערץ, ודבר אחר לגמרי היא להיות לכוכב מאיר ומורה דרך של פרות לנפשות נידחות. אבל אברהם האמין, הוא לא עמד בתפילה על עצמו, כדי שישנה אלוהים את דעתו; רק אז, בשעת העונש הצורך על סדום ועל עמורה, רק אז עמד אברהם בתפילה — — —

הוא בקע את העצים, עקד את יצחק, הצית את עצי המערכה, שלף את המאכלת. רבותי: כאן הוא עומד האיש הישיש, ותקותו היחידה עמו, אבל הוא לא ספקס. הוא לא הביט בפחד על ימין ועל שמאל; הוא לא ניסה את האלוהים בתפילתו. הוא ידע שהאל הכליכול הוא שניסו; הוא ידע שזה הוא הקורבן הקשה ביותר שאפשר היה לדרוש ממנו; אבל הוא ידע יחד עם זה שאין קורבן קשה יותר מדי אם האלוהים הוא הדרוש אותו.

(9) ספר האגדה, בית שני בניינו ובעבודתו, אם הבנים, מ (קטע): "בני עליך הרגנו כל היום נחשבנו כצאן טבחה" — אמר ר' יהודה: זו אשה ושבעת בניה...

מיד ציוה הקיסר להרוג את בנה (השביעי). נפלה אמו עליו והיתה מחבקתו ומנשקתו ואמרה: בני, לך אצל אברהם אביך ואמור לו: כך אמרה אמי: אל תזוח דעתך עליך, אתה עקרת מזבח אחד ואני עקרת שבעה מזבחות...

(10) ספר האגדה, מעשה חכמים, ר' עקיבא, קעז (קטע): בשעה שהוציאו את ר' עקיבא להריגה זמן קריאת שמע היה, והיו סורקין את כשרו במסוקות של ברזל, והיה מתכוון לקבל עליו עול מלכות שמים באהבה. אמרו לו תלמידיו: רבנו! עד כאן? אמר להם: כל ימי הייתי מצטער על פסוק זה: "ובכל נפשך" — ואפילו הוא נוטל את נשמתך; אמרתי: מתי יבוא לידי ואקימנו! ועכשיו שבא לידי — לא אקימנו? היה מאריך ב"אחד" עד שיצאה נשמתו ב"אחד". יצאה בת קול ואמרה: אשריך ר' עקיבא שיצאה נשמתך ב"אחד".

(11) חיים שירמן, השירה העברית בספרד ובפרובנס, כרך שני עמ' 644-647: משה רמס, נולד 1406 במיורקה. למד מדעים ברומא. עסק ברפואה בפלרמו. הוצא להורג בשנת 1430 כשהיה בן עשרים וארבע.

סַעֲרַת מָוֹת, שְׂבָץ אַחֲזוּזִי,
 לא נִכְלָ לָנוּד עוֹד, כִּי שְׁלַחוּ לְאִמֵּר
 "מִקְחַר תָּמוּת" – אִי לִי, עֲנִי! –
 "סָחוּב וְהִשְׁלֵךְ, קְבוּרַת חֲמוּר.

סוּד הַשֵּׁם לִירְאִיו! לִדְלִי רַבִּי עֲקִיבָא
 וְחֻבְרִיז, כְּמַעַט נָטִיז רַגְלִי
 בְּרֵאוֹתַי מוֹתִי עַל לֹא סָבָה –
 אֲךָ ה' הַצְדִּיק עַל כָּל הַבָּא עָלַי.

שָׁח שׁוֹר הַצּוֹרֵר לְהַצִּיל רֵאשִׁי,
 אִם כְּבוֹד אָמִיר לַעֲבֹד אֵלוֹ.
 עֲנִיתִיו: טוֹב מוֹת גּוֹפִי מִמוֹת נַפְשִׁי,
 חֲלָקִי – הַצּוֹר הַחַי וְהַמֵּת יִהְיֶה לוֹ.

סָר מֵר הַמּוֹת – אָמֵנָם אִי לִי
 עַל שְׂבָרִי! הִיִּתִי בְּמִבְחָר חַי
 אֲרַבְּעָה וְעֶשְׂרִים שָׁנָה יֵשׁ לִי
 נִבְרָא בְּכֹלָא וְכָל מֵאֲרִי.

(12) שלום אש, המכשפה מקסטיליה, עלילת האמונה (קטע):

המכשפה עמדה כמות שהיא ממעל למדורה כמרחפת על גבי הספרים הקדושים אשר מסביב לה. יפתה זקפה את ראשה כלפי מעלה, כדרך קדושי ישראל, עצמה את עיניה, שלא להביט בפני הרשעים לפני מיתחה הקדושה, מה שאסור על פי דיני ישראל, כמו שעשו כל אלה שהלכו לפניה ולאחריה למות על קידוש השם. בלב רועד חיכה ההמון, מה יהיה כאן, והם ראו, כיצד האפיפיור קם מכסאו, יורד נשען על זרועות החשמנים מעל שלבי הכיסא ושני נזירים מחופי שחורים הגישו אל ידו שני לפידים בוערים. האפיפיור לקח את הלפידים בשתי ידיו. נשען על החשמנים, ניגש אל הפירמידה של הספרים, ובשעה שהצית את המדורה, אשר עמדה עליה יפתה – נשמעה צעקת ההמון: "המדורה בוערת!"

— — — האש דלקה בכבודות, ולא נאחזה בעצים, אף שהחבילה היתה משוחה בופת ובעטרון. וכשהובערו סוף סוף ספרי הגייד — עדין גחיל הספרים הכתובים וכריכות הברזל של ספרי הדפוס הראשון רק נחרכו ולא בערו. לאחרונה, כשנצחה האש את חומר הבערה והשתערה עליו בועקה ובקול נפץ, כחיה רעבה המשתרעת על טרפה,

והושיטה בשחצנות את לשונותיה הערומות, לשונות האש, כלפי רום— אל האדם אשר על המדודה— באה פתאום אי מזה דוח, נפחה באש והסתה אותה מן האדם החי — הצדה. רגע אחד נדמה, שיד חבויה אחזה בדעמת הכלב של הלהב, כמי שאוחז בראש כלב רע, ומסלקת את כפותיו הלוהטות מן הבריה החיה. ההמון, שארב למראה בלב הולם ובעינים נפחדות, התחלחל. פני הגזירים חזרו, החשמנים נבהלו, פה ושם נשמע קול העם ברעו: "נס! נס! אך לפתע חרקה האש, כאילו שועה בקול. האש ניצחה את היד הטמירה הדוחפת את שלהבתה מן האדם החי, וכלב האש שולה לחפשי. מתחילה שירבב לשון וליקק בתאוה את רגליו היחפות של האדם החי, ושיוע וחרק מרוב תענוג. פתאום התנפלה האש על העלמה, כידסמה בצעקה את שמלת השיראים שעליה, ליקקה אותה — והשמלה נקרעה ונשרה מגופה — וגופה הבהיר, הצחור נחסף. האש עמדה כרגע, כאילו מתאוה היא להסתכל יפה יפה בגוף העלמה הערום. רגע אחד ראה ההמון — והנה הבריה החיה אשר באש אוחזת בידה את השמלה הבוערת, מכסה בשמלתה הלוהטת את עריית גופה — ומתוך האש נשמעת מלה אחת, היוצאת מפי יפתה ונאמרת בקול רם: "שמע ישראל — ה' אלהינו ה' אחד!"

(13) מכתב של צ"ג בנות בית יעקב (יהודית הררי, "אשה ואם בישראל", עמ' 76-77):

אינני יודעת אם יגיע מכתבי זה לידכם וגם אם כבודו עדיין זוכר אותי. כש־ המכתב יגיע לידכם— כבר לא אהיה בחיים. עוד שעות אחדות והכל יהיה שיך לעבר. אנחנו כאן תשעים ושלוש בחורות חניכות "בית יעקב". ביום 27 ליולי (1942) באו אלינו סוכני "הגסטאפו", הוציאו אותנו מדירתנו והשליכו אותנו לחדר אפל. יש לנו רק מים לשתות. הבמורות הצעירות מפחדות מאוד, אבל אני מנחמתן, כי עוד מעט נהיה ביחד עם אמנו שרה. (הכוונה לשרה שניר, מייסדת "בית יעקב"). אתמול הוציאו אותנו מהחדר האפל; רחצו אותנו ולקחו כל בגדינו. השאירו רק כתנת לברשנו, אמרו לנו, כי היום יבואו החיילים הגרמנים לבקר אותנו. מיד נשבענו להמית את עצמנו. הגרמנים אינם יודעים, כי המרחץ שנתנו לנו היתה הסבילה לפי מותנו; כולנו הכינונו סם. כשהחיילים יבואו גשתה את הסם. היום הגנו אומרות וידוי. אין אנו מפחדות מן המוות. יש לנו רק בקשה אחת מכבודו; אמרו קדיש אחרי תשעים ושלוש בנות ישראל.

(14) רמב"ם, הלכות תלמוד תורה פרק א, הלכות ח, י. (הברכה השנייה שלפני קריאת שמע).

(15) רמב"ם, הלכות תפלין פרק א, הלכה א; פרק ג, הלכה ה; פרק ד, הלכות א-ב, ד, י.

(16) התפילה שלפני הנחת תפילין.

(17) רמב"ם, הלכות מזוזה פרק ה, הלכות א, ד, ו, ז ופרק ו, הלכה יג.